

Det omätbaras renässans: En uppörelse med pedanternas världsherravälde
Jonna Bornemark. Volante 2018. 304 s. ISBN 978-91-88659-17-0

I sin senaste bok, *Det omätbaras renässans*, använder filosofen Jonna Bornemark idéer från tre historiska tänkare för att kritiskt diskutera aktuella samhällsfrågor. Inledningsvis skjuter hon in sig på den förpappning och detaljstyrning som kommit att förknippas med New Public Management, men hennes mål är betydligt bredare än så. Enligt Bornemark lever vi idag i ett utpräglat mätbarhetssamhälle, där räknande står i centrum. Boken inleds med påståendet att vi idag "löser våra problem genom att spalta upp, kvantifiera och beräkna" (s. 9). Bornemark menar dock att det är precis tvärt om, att räknandet inte löser våra problem. Snarare skapar det nya problem, som utbrändhet, urvattnade kunskapsbegrepp, och livsdränering. Men *även om* många upplever att något är fel med mätbarhetssamhället, kan de enligt Bornemark inte formulera dessa problem och få gehör för dem bland andra, eftersom mätbarhetssamhället genomsyrar allas *sätt att tänka och prata* idag. Bornemark försöker med den här boken ge oss ett annat perspektiv, ett alternativ till mätbarhetens ideal.

Boken har fått ett varmt mottagande både på kultursidor och bland läsare utanför akademien. Läsecirklar har startats. Det är lätt att förstå varför. Bornemark är expert på att dra associationer mellan filosofiska frågor och problem som människor tampas med i sina dagliga liv. Hon skriver personligt och livfullt. Stilen är långt från det pedantiska fokuset på språklig klarhet och stringens som annars ofta lyfts fram som en stilistisk dygd bland akademiska filosofer. Pedanten spelar samtidigt en stor roll i boken. I Bornemarks dramaturgi är det pedanten, med sin fokus på siffror och tydliga kategorier, som idag styr världen med järnhand. Bornemark bjuder in alla som inte enögt tror på total mätbarhet till sin rebellgrupp. Det är lätt att okritiskt dras med i berättelsen. Man vill inte bli anklagad för att vara pedant.

Efter närmare läsning finns det dock anledningar att vara kritisk mot resonemanget i *Det omätbaras renässans*. Jag vill diskutera två problem i den här korta recensionen. Det första är att Bornemark gör karikatyrer av sina motståndare, i stället för att ta deras idéer på allvar. Den andra är att centrala delar av hennes resonemang tycks vila på en ekvokation mellan två innebörder av ordet "mätbar". Bornemark skjuter in sig på principiell mätbarhet, medan den relevanta frågan handlar om praktisk mätbarhet. Jag återkommer snart till dessa två punkter. Först vill jag

kortfattat sammanfatta bokens upplägg och de filosofiska tankar som Bornemark genomgående använder sig av för att diskutera samtiden.

Boken är indelad i tre delar. Upplägget är genomtänkt och inbjudande. I varje del växlar Bornemark mellan å ena sidan att redogöra för idéer hon hämtar från de tre renässansfilosoferna, å andra sidan att med hjälp av dessa idéer beskriva utmaningar och fenomen i vår samtid. De tre utvalda filosoferna vars tankar vi får stifta bekantskap med genom Bornemarks penna är Nicholas Cusanus (1401–1464), Giordano Bruno (1548–1600) och René Descartes (1596–1650).

Framförallt använder sig Bornemark av Cusanus teori om det mänskliga förnuftet. Vi får lära oss att Cusanus menar att människan har två förnuftsformer: *ratio* och *intellectus*. *Ratio* är den förmåga med vars hjälp vi kategoriserar, karaktäriserar och systematiserar saker. När vi tänker att två träd båda är träd använder vi oss av *ratio*. *Intellectus* är förmågan att förstå vilka egenskaper som är relevanta eller viktiga i en viss situation och att ana det som inte låter sig beskrivas i de kategorier som *ratio* skapar. Vi använder till exempel *intellectus* när vi formar nya begrepp eller överger gamla.

Från Bruno hämtar Bornemark begreppet *pedant*. En pedant är någon som styrs helt av *ratio*. Pedanter tänker mekaniskt, kan kalkylera, men har inte den förståelse som *intellectus* ger. De märker gärna ord och de har "ett trivialt förhållande till språk där de uppfattar orden som färdiga entiteter" (s. 48). Pedanter reflekterar inte, de räknar. Problemet med ett samhälle där *ratio* styr är, enligt Bornemark, att de uppmuntrar just våra pedantiska sidor. Det framgår med all önskvärd tydlighet att Bornemark tycker att pedanter är ovälkomna, rent av farliga. Ett uttalat syfte med boken är just att "hjälpa oss att hålla vår inre pedant i schack, och ge oss fler begrepp och tankespår för att kritisera de yttre pedanter vi möter" (s. 263).

Trots Cusanus och Brunos tankar har vi alltså, om vi ska tro Bornemark, nu femhundra år senare fastnat i ett mätbarhetssamhälle. Pedanter styr. *Ratio* hålls högt och *intellectus* nedtonas. Bornemarks diagnos är att Descartes dualism banade väg för denna utveckling. Vi tror idag för mycket på ett strikt isärhållande av å ena sidan de tänkande subjekten och å andra sidan en objektivt beskrivbar yttrevärld.

I bokens första del sätter Bornemark luppen på styrningen av svensk välfärdssektor. Många av de problem inom vård, skola och omsorg som diskuterats på senaste tid menar Bornemark kan förstås som resultat av att vi lever i ett mätbarhetssamhälle som betonar *ratio* framför *in-*

tellectus. I andra delen flyttar Bornemark sin blick mot vetenskapen och det rådande kunskapsbegreppet. Hon är kritisk mot den trend hon tycker sig se i samhället i stort, där så kallad kvantitativ forskning anses ge bättre och säkrare resultat. Noggranna mätningar och kvantitativa analyser passar vissa forskningsfält bättre än andra, vilket skapar en hierarki. I bokens tredje och avslutande del diskuterar Bornemark de sista utposterna dit mätsamhället inte nått: humaniora, religion och konst. Detta är områden, menar hon, där studieobjekten inte låter sig mätas och mätsamhällets ideal inte fullt ut råder, även om de försöker ta sig in även här.

Upplägget är alltså att aktuella samhälls- och kunskapsfrågor diskuteras hand i hand med Bornemarks personliga redogörelser för tankarna hos hennes tre renässansfilosofer. Stilistiskt fungerar det bra. Det kan vara svårt att förklara för människor utanför filosofin vad poängen är med de begrepp, distinktioner och teorier som filosofer envist undersöker. Bornemark demonstrerar här hur filosofiska insikter kan användas och knyts an till problem som upplevs och diskuteras långt utanför de filosofiska institutionerna. Häri ligger bokens främsta styrka. När vi som jobbar på filosofiska institutioner undervisar säger vi ofta till våra studenter att filosofi går att använda. Men det är svårt att visa hur. Vi vill gärna tro att filosofisk skolning hjälper oss nå nya insikter, att den fördjupar vår förståelse för det som sker omkring oss. Ändå är det ofta svårt att kommunicera en sådan fördjupad förståelse på ett sätt som engagerar. Bornemark är ett lysande undantag.

Det är lätt att som läsare dras med i bokens dramaturgi, men halvvägs igenom boken slår det mig: Bornemarks analys av dagens problem stämmer inte.

Ett första problem med boken är att sagans monster, det pedantstyrda mätbarhetssamhället, till stora delar är en väderkvarn. Pedanter, i Bornemarks mening, finns knappast. Hon skriver att pedanten "hantarer alla lika och kan omöjligt göra undantag från regeln" (s. 264). Men rasism och sexism är utbrett i samhället, och nästan alla har vi fördomar (explicit eller implicit) gentemot vissa människor. Inte heller kan de presidenter och andra makthavare som idag styr världens stora nationer anklagas för att ha en pedantisk inställning till språk och fakta. Det är helt enkelt svårt att tro att vi lever under pedanternas världsherravälde.

Kanske håller Bornemark med om att rena pedanter i Brunos tappning inte är vanliga och att de inte styr världen. Det hon vänder sig mot kanske snarare är pedanten som ideal. På ett ställe skriver hon att pe-

danter ”ska förstås som en tendens som finns inom alla människor, en tendens till formalism ...” (s. 50). Men just sådana tendenser är om något viktiga för att synliggöra förtryck, motverka diskriminering, och göra riktiga prioriteringar inom välfärden. Ingen tror väl att det vore bra om alla blev rena pedanter, men det följer inte från det att lite mer pedanteri inte vore bra.

Ett andra problem med boken är att det helt saknas en tydlig redogörelse för bokens mest centrala begrepp: mätbarhet. Bornemark baserar sin kritik på att vi ofta försöker mäta det omätbara, men hon gör ingen åtskillnad mellan vad vi kan kalla ”principiell omätbarhet” och ”praktisk omätbarhet”. När det inte går att rangordna saker entydigt enligt en viss egenskap så säger vi att den egenskapen är omätbar. Om vi menar att lycka inte går att mäta eftersom det är meningslöst att jämföra olika personers lycka, då är lycka omätbart på detta sätt. Vi kan kalla detta ”principiell omätbarhet”. Ofta menar vi däremot nog något annat när vi säger att något är mätbart eller omätbart. När en erfaren vårdgivare menar att kvalitet i äldreomsorg inte går att mäta så menar hen nog inte att det aldrig går att jämföra och rangordna olika omsorgsalternativ efter hur bra de är. Snarare menar hen att det praktiskt sett är alltför svårt/kostsamt/tidskrävande att samla in och bearbeta den information som krävs för att göra en rättvisande jämförelse. Vi kan kalla detta ”praktisk omätbarhet”.

När Bornemark med hjälp av de tre renässansfilosoferna diskuterar mätbarhet handlar det om principiell mätbarhet. En av Bornemarks centrala poänger i del ett är att till exempel vårdbehov inte är mätbart, eftersom varje människas behov är unikt. Hon menar då att vårdbehov är principiellt omätbart. Upprepade gånger betonar hon att vi utifrån *ratio* tror att människor och värden kan mätas, men att det är ett felslut som vi bara förstår om vi använder *intellectus*. Hon använder Cusanus idéer för att poängtera att en beskrivning av till exempel en människas vårdbehov – oavsett om den görs i siffror eller ord – aldrig kommer att säga allt om just den människans vårdbehov. Om mätning förutsätter en komplett och uttömmande beskrivning så har hon nog rätt. Vårdbehov vore då principiellt omätbart. På samma sätt skulle kvaliteten på vårdinrättningar vara omätbara, liksom enskilda medarbetarens bidrag till verksamhetens mål, etcetera. Problemet är att framgångsrik mätning inte alls förutsätter en fullständig och uttömmande beskrivning av det som mäts. Själva syftet med mätning är att göra förenklade beskrivningar av saker, där olikheter abstraheras bort. Ingen tror att vi

sagt allt om ett land när vi redovisar hur dess BNP förändrades under senaste året, eller att vi sagt allt om ett träd när vi sagt hur högt det är.

De viktiga frågorna kring mätbarhet handlar i stället om praktisk mätbarhet. Vi bryr oss om vårdbehov och andra svårsmåttade storheter just för att vi tror att det är meningsfullt att jämföra, och för att vi tror att vissa styrformer leder till större behovstillfredsställelse än andra. Den intressanta frågan är inte huruvida vårdbehov är principiellt mätbart. När någon däremot påstår att vårdbehov är praktiskt omätbart bör det leda till en diskussion om vad som är rimliga kostnader för att ta in information, hur höga krav vi ska ställa för att räkna en jämförelse som rättvisande och även om möjligheterna att utveckla nya mätmetoder. Sådana diskussioner saknas tyvärr i boken.

Det omätbaras renässans täcker många områden och den innehåller tänkvärda observationer och analyser. Boken är ett bra exempel på hur filosofiska resonemang kan engagera. Tyvärr visar Bornemark själv inte prov på *intellectus* i sin förståelse av de ideér hon kritiserar, vilka hon framställer alltför svartvitt och karikatyrlikt. Bornemarks diskussion av mätbarhet är också ett stickspår. Eftersom hon fokuserar på principiell mätbarhet missar hon de viktiga och svåra frågorna om mått som vi borde diskutera. Vare sig vi vill eller inte kommer vi framöver att ha tillgång till mer information än någonsin tidigare. Hur vi bäst kan använda den informationen är en fråga som filosofer, liksom andra tänkare, ska ta på allvar.

MATS INGELSTRÖM